

“İQTİSADI İSLAHATLAR” elmi-analitik jurnal

“CƏNUB QAZ DƏHLİZİ”: AZƏRBAYCANIN BEYNƏLXALQ ENERJİ TƏHLÜKƏSİZLİYİNDƏ ROLU

 № 3 (4)

Şəbnəm MƏMMƏDLİ,
İqtisadi İslahatların Təhlili və
Kommunikasiya Mərkəzinin analitiki

“Cənub Qaz Dəhlizi”: Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində rolu

Şəbnəm MƏMMƏDLİ,
İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin analitiki

XÜLASƏ

“Cənub Qaz Dəhlizi” Azərbaycanın liderliyi ilə həyata keçirilən, Avropaya idxal olunan qazın marşrutlarının və mənbələrinin şaxələndirilməsini asanlaşdırmaq məqsədi daşıyan nəhəng beynəlxalq layihədir. Bu məqalə Cənubi Qafqazda lider ölkə kimi Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyi kontekstində rolunun təhlilinə həsr edilmişdir. Azərbaycanın enerji əməkdaşlığı sferasında bu rol ölkənin milli iqtisadiyyatının davamlı inkişafına təkan verir və stimullaşdırır. Cənub Qaz Dəhlizinin inkişaf yolunun xülasəsindən sonra məqalədə CQD kontekstində Avropa İttifaqının (Aİ) və Azərbaycanın rolunun təhlili təqdim olunur. CQD çərçivəsində yeni tikilmiş infrastruktur Azərbaycanın Avropanın enerji təchizatında strateji əhəmiyyətini artırır. Azərbaycanın enerji resursları, eləcə də Asiya ilə Avropa arasında körpü rolu oynaması məqalənin aktuallığını bir daha sübut edir.

Açar sözlər: *təbii qaz, Azərbaycan, enerji təhlükəsizliyi, Avropa İttifaqı, Cənub Qaz Dəhlizi*

GİRİŞ

Ölkənin davamlı enerji təhlükəsizliyi dedikdə əlverişli qiymətlərlə enerji mənbələrinin fasiləsiz mövcudluğu prosesi kimi müəyyən edilir. Enerji təhlükəsizliyi milli təhlükəsizlik baxımından dövlətlərin xarici siyasətinin mərkəzi hissəsinin əsasını təşkil edir. Enerji təhlükəsizliyinin şərtlərinə tələb və təklif münasibətlərinin səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsi prosedurları; adekvat istehsal, saxlama və nəqliyyat mühitinin yaradılması; fəvqəladə hallar üçün təchizat marşrutlarının planlaşdırılması və geniş ehtiyat bazası təmin edilməsi; enerji idxalı və ixracı marşrutlarının şaxələndirilməsi və tələbatın tənzimlənməsi ilə enerji səmərəliliyinin təmin edilməsi kimi faktorlar daxildir. Bununla belə, bir ölkə üçün səmərəli enerji təhlükəsizliyi zəhmətli və məsrəf tələb edən proses olsa da, Avropa İttifaqı kimi ölkələrin böyük koalisiyası və ya Azərbaycan Respublikası kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün bu, daha tələbkar və çətin məsələdir. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi uzunmüddətli dövrdə dünya dövlətləri, xüsusən də Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan dövləti, eləcə də Qafqaz regionu arasında enerji birliyinin və əlaqələrinin yenidən qurulmasına təkan verəcəkdir.

METODOLOGIYA

Bu məqalə CQD layihəsinin ölkələr üzrə əhəmiyyətini və Dəhlizin Azərbaycana mümkün dəyərini qiymətləndirmək üçün sənəd təhlili metodologiyası əsasında tərtib olunmuşdur. Sənəd təhlili metodologiyası CQD -nin inkişaf illərində müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş sənədlərə istinad edərək aparılan təhlili ehtiva edir. Sənədlər iki kateqoriya üzrə fərqləndirilmişdir. Dəhlizin xüsusiyyətləri haqqında məlumat sənədlərindən layihənin müxtəlif rakurslardan təhlili üçün istifadə edilmişdir. Bununla yanaşı, Dəhlizin əhəmiyyətinin dərəcəsini fərqli perspektivlərdən qiymətləndirmək üçün əhəmiyyətin qiymətləndirilməsi hesabatlarından istifadə edilmişdir. Sənədlərin təhlili əsasında layihə haqqında hərtərəfli məlumatın və layihənin miqyasını qiymətləndirmək məqsədə uyğun olmuşdur.

CƏNUB QAZ DƏHLİZİNİN İNKİŞAF YOLU

1994-cü il 20 sentyabr tarixində ümummili lider Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” Avropanın enerji təhlükəsizliyi təmin etmiş, eyni zamanda ölkəmizdə iqtisadi potensialın formalaşmasında rol oynamışdır. Bu istiqamətdə, Prezident İlham

Əliyevin milli maraqlara söykənən əsaslı siyasəti nəticəsində Cənub Qaz Dəhlizi layihəsi uğurla tamamlanmışdır.

Cənub Qaz Dəhlizi əsasən Xəzər hövzəsi, Mərkəzi Asiya, Yaxın Şərq və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsindən Aİ-yə qaz gətirə biləcək infrastrukturun genişləndirilməsi üçün hazırlanmışdır. Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycan qazının "Şahdəniz 2" yatağından Türkiyə və Gürcüstan vasitəsilə Avropaya nəqli üçün boru kəməri infrastrukturunu layihəsidir. Cənub Qaz Dəhlizinə dörd layihə daxildir: Şahdəniz-2 qaz yatağı (ŞD2), Cənubi Qafqaz Boru Kəməri (CQBK-X), Trans-Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri (TANAP) və Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihəsi.

Rəsmi sənədlərdə Cənub Qaz Dəhlizinin (CQD) təməli "İkinci Strateji Enerji İcmalı – Aİ-nin Enerji Təhlükəsizliyi və Həmrəylik Fəaliyyət Planı"na əsaslanır. 13 noyabr 2008-ci il tarixli bu sənəd Aİ-nin öz enerji təchizatını təmin etmək və diversifikasiya etmək yolunda Cənub Qaz Dəhlizini (CQD) "ən yüksək prioritet"ə qoymaq niyyətini açıq şəkildə göstərir (1).

Cənub Qaz Dəhlizinin xronoloji inkişaf mərhələlərinə nəzər yetirildikdə, layihənin qısa müddətdə və xüsusilə pandemiya şəraitinin yaratdığı əlavə çətinliklərə baxmayaraq, vaxtında hazır olması bir daha Dəhlizin ölkələr üçün əhəmiyyətli rolunu vurğulayır. Belə ki, 2011-ci ildə Xəzərdən Avropaya birbaşa qaz nəql edən marşrutların yaradılmasını dəstəkləyən Birgə Bəyanat Aİ və Azərbaycan tərəfindən imzalanmış və bununla da Dəhlizin reallaşdırılması istiqamətində tarixi addım atılmışdır. 2012-ci il iyunun 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyənin Baş naziri Rəcəp Tayyip Ərdoğan TANAP-la bağlı müqavilə imzalamışdır (2).

Layihənin hər seqmenti üzrə təməlqoyma mərasimlərinin xronoloji ardıcılığı isə aşağıdakı kimidir:

- 20 sentyabr 2014-cü il "Cənub Qaz Dəhlizi"nin təməlqoyma mərasimi;
- 17 mart 2015-ci ildə Türkiyənin Qars şəhərində TANAP-ın təməlqoyma mərasimi;
- 17 may 2016-cı il Yunanistanın Saloniki şəhərində TAP-ın təməlqoyma mərasimi keçirilmiş və boru kəmərinin inşasına başlanılmışdır.

Nəticə etibarilə, 29 may 2018-ci il tarixində Bakıda "Cənub Qaz Dəhlizi"nin, 12 iyun 2018-ci il tarixində isə Əskişəhərdə bu dəhlizin mühüm hissəsi olan Trans-Anadolu (TANAP) qaz boru kəmərinin açılışı olmuşdur. 30 iyun 2018-ci ildə ilk kommersiya qazının Trans-Anadolu (TANAP) boru kəməri ilə Türkiyəyə göndərilməsinə başlanılmışdır (2).

Bununla birgə, 30 noyabr 2019-cu ildə TANAP qaz kəmərinin Avropa ilə birləşən hissəsinin açılış mərasimi keçirilmişdir. Azərbaycan təbii qazının 31 dekabr 2020-ci ildə TAP vasitəsilə Avropa bazarına tədarükünə başlanılmışdır (2).

Cənub Qaz Dəhlizi çoxsaylı ölkələrin əməkdaşlığını özündə birləşdirən təxminən 3500 kilometrlik qaz kəməri layihəsidir:

- SCPX – Azərbaycan, Gürcüstan (691 km)
- TANAP – Türkiyə (1850 km)
- TAP – Yunanistan, Albaniya, İtaliya (878 km)

Ümumilikdə dəhliz vasitəsilə 16 milyard kubmetr qaz nəql olunur ki, bunun 6 milyard kubmetri Türkiyəyə, 10 milyard kubmetr isə Avropaya çatır. SD2 qazı Cənub Qaz Dəhlizinin əsas mənbəyi hesab olunur. Bununla birlikdə, Cənub Qaz Dəhlizi Xəzər hövzəsini, Mərkəzi Asiyanı, Yaxın Şərqi və Şərqi Aralıq dənizi hövzəsini Avropa ilə birləşdirən tamamilə yeni infrastrukturudur və bu, Cənub Qaz Dəhlizini Aİ-nin enerji təhlükəsizliyi məqsədləri üçün prioritetdir.

İlkin olaraq, "Bütün layihənin dəyəri təxminən 43 milyard dollar olaraq" (3) qiymətləndirilsə də, effektiv idarəçilik və düzgün planlaşdırma nəticəsində layihə yüksək səmərəliliklə tamamlanmışdır.

Belə ki, fevralın 4-də Bakıda, "Gülüstan" sarayında Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin VIII toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev layihə ilə bağlı olaraq onun dəyərinin ümumilikdə 33 milyard ABŞ dollarına başa gəlməsini vurğulayıb (4).

CƏNUB QAZ DƏHLİZİ LAYİHƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 oktyabr 2013-cü il tarixində "Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 15 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Komissiyası yaradılıb. 25 fevral 2015-ci il tarixində "Şahdəniz qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" 287 nömrəli Sərəncam əsasında, Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün cəlb edilmiş ölkələrin enerji nazirlərindən ibarət Məşvərət Şurasının yaradılması təşəbbüsü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür (2).

"Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk toplantısı 2015-ci il fevralın 12-də, səkkizinci toplantı isə 2022-ci il fevralın 4-də keçirilib.

CQD Avropanın təbii qaza olan ehtiyacını ilkin olaraq Azərbaycan qazı, eləcə də digər mənbələr hesabına ödəməyi hədəfləyən mühüm layihələrdən biridir. Azərbaycanın bu cür böyük layihəyə yanaşması təkcə təchizatçı rolunu oynamaqla məhdudlaşmır, həmçinin Avropa ölkələri ilə də möhkəm əməkdaşlıq qurmağı ehtiva edir. Bundan əlavə, layihənin tam şəkildə həyata keçirilməsi Azərbaycan və Aİ-yə belə qaz dəhlizinin mövcudluğundan qarşılıqlı fayda əldə etməyə imkan verir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin VI toplantısında çıxışında aydın şəkildə ifadə etdi ki, "Cənub Qaz Dəhlizi enerji təhlükəsizliyi və enerjinin şaxələndirilməsi layihəsidir. Bu gün enerji təhlükəsizliyi bütün ölkələrin milli təhlükəsizlik məsələsidir. Enerjinin şaxələndirilməsi də istehlakçı və istehsalçı ölkələr üçün vacibdir. Beləliklə, zənnimcə, biz misilsiz əməkdaşlıq formatına nail olmuşuq. Düzgün hesablanmış maraqlar balansı var ki, burada istehsalçı olan Azərbaycanın maraqları tranzit və istehlakçı ölkələrin maraqları ilə üst-üstə düşür" (5). Başqa sözlə, qazın Gürcüstan və Türkiyədən keçməklə İtaliyaya və digər Avropaya gedən kritik marşrutu Azərbaycan enerji bazarlarında həlledici fiqurdur.

Aİ Cənub Qaz Dəhlizinin, daha dəqiq desək, TAP layihəsinin müstəsna rolunu qeyd edir. TAP-ın rəsmi saytında qeyd edildiyi kimi, "TAP-ın ardıcıl olaraq "Ümumi Maraqların Layihələri" (PCI) kimi müəyyən edilməsi Aİ-nin layihəyə və onun həyata keçirilməsinə ən yüksək siyasi dəstəyini rəsmiləşdirir" (6). Bundan başqa, ümumilikdə TAP layihəsi 2013, 2015, 2017 və 2019-cu illərdə PCI statusunu qazanıb. "Ümumi Maraqların Layihələri" (PCI) statusu Aİ ölkələrində enerji infrastrukturunu layihələrini əlaqələndirmək, eləcə də onlara lazımi lisenziyaların, maliyyələşdirmənin verilməsi və tənziqləmə proseslərini təkmilləşdirməklə bu məqsədə nail olmaq üçün imkan yaratmaq məqsədi daşıyır. SOCAR-ın (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti) rəsmi saytına istinadən, TANAP və TAP layihələrinə müxtəlif qrant müsabiqələri üzrə ümumilikdə 24 346 087 avro həcmində qrant cəlb edilib. "Avropada bu cür qrantların ayrılması asan proses deyil, çünki yüksək keyfiyyətli sorğular Aİ-nin müvafiq direktiv və qaydalarına uyğun hazırlanır və onlar müəyyən edilmiş meyarlar əsasında müstəqil ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir" (7). Bu, açıq şəkildə Cənub Qaz Dəhlizinin Avropa İttifaqının enerji təhlükəsizliyi siyasətində əhəmiyyətini göstərir.

Cənub Qaz Dəhlizi həm üzv dövlətləri, həm də Avropa İttifaqından kənarında olan digər ölkələri birləşdirir və onların hər birinin enerji təhlükəsizliyi baxımından xüsusi marağı var. "TAP və TANAP yeni enerji mənbələri axtarışında və ehtiyacı olan Aİ ölkələrinə alternativ yol müəyyən edir. TANAP və TAP Türkiyənin yeni enerji mərkəzinə çevrilməsinə yol açacaq". Türkiyə "yeni enerji mərkəzi" olaraq təkə maliyyə dividendləri deyil, həm də güclü siyasi dividendlər əldə edir. Cənub Qaz Dəhlizi Türkiyənin coğrafi mövqeyindən istifadə edərək regionda enerji mərkəzinə çevrilməsi prosesini sadələşdirir (8).

Yuxarıda müzakirə edildiyi kimi, Aİ-nin enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək həyati əhəmiyyətli layihələr üçün Aİ qanunvericiliyindən istisnalar verilir. TAP layihəsi həmçinin Aİ-nin "Üçüncü Enerji Paketi"ndən (2009/73/EC Direktivi) azad edilib ki, bu Dəhlizə "üçüncü şəxslər" in girişindən qoruma imkanı verir. "TAP-a gəldikdə, Komissiya həmçinin TAP-ın ilkin 10 milyard kubmetr/il tranzit qabiliyyəti, potensialın gələcək genişləndirilməsi və 25 il ərzində mülkiyyət hüququnun ayrılması üzrə tənzimlənən tariflərdən azadolmaları da təsdiqləyib" (9).

Azərbaycan özünü etibarlı tərəfdaş kimi sübut edib və qısa müddət ərzində qaz ixracını, o cümlədən Avropa bazarına artırmağa nail olub.

Son global hadisələr fonunda Avropa açıq şəkildə bildirib ki, Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan qazının tədarükünün artırılmasını istəyir, çünki o, Aİ ölkələrinin sənayesinə və iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərəcək enerji resurslarından məhrum olma riski daşıyır. Bu baxımdan Cənub Qaz Dəhlizi Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında çox mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, Avropaya qaz tədarükünün artırılması Azərbaycan üçün də faydalıdır, çünki bu, ölkənin büdcəsini artırmağa imkan verir.

2021-ci il üzrə TAP vasitəsilə Avropaya 8,1 milyard kubmetr qaz nəql edilib. 2022-ci ilin sonuna qədər Azərbaycan Avropaya qaz tədarükünü 9,1 milyard kubmetrə çatdırmağı planlaşdırır, eyni zamanda 2023-cü ildə isə qaz nəqlinin həcmnin 11 milyard kubmetrə çatacağı gözlənilir (10).

Statistik göstəricilərə əsasən, Avropanın enerji bazarlarına təbii qaz tədarükündən sonra cari ilin yanvar-aprel aylarında Azərbaycan təbii qaz ixracını 2020-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 79,5%-ə qədər artırıb (10). Təbii qaz ixracının artması birbaşa olaraq bununla bağlıdır. 2021-ci ilin dörd ayı ərzində Avropanın enerji bazarlarına təqribən 954 milyon kubmetr Azərbaycan qazı çıxarılıb (10). Bu çərçivədə Azərbaycan qazının alıcıları

- İtaliya (734 milyon kubmetr)
- Yunanıstan (128 milyon kubmetr) və
- Bolqarıstan (92 milyon kubmetr) olaraq sıralanır (10).

COVID-19 pandemiyasının baş verməsi dünya enerji bazarlarına təsiri əsasında Azərbaycanın OPEC+sazişi çərçivəsində neft hasilatının azaltması və nəticədə neftin aşağı qiymətləri ölkənin iqtisadi göstəricilərinə təsirini göstərmişdir. Bununla belə, təbii qaz ixracı Azərbaycanın enerji gəlirlərinə müsbət təsir göstərmişdir.

Qaz ixracından Azərbaycan büdcəsinə 196 milyon dollara yaxın vəsait daxil olub ki, bundan əlavə, həmin dövr ərzində Türkiyəyə 5,145 milyard kubmetr, Gürcüstana isə 1,737 milyard kubmetr qaz ixrac edilib (10).

NƏTİCƏ

Cənub Qaz Dəhlizi Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə həyata keçirilən enerji təhlükəsizliyi və enerjinin şaxələndirilməsi istiqamətində uğurlu icra olunmuş layihədir. Bu səbəbdəndir ki, Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan arasında ikitərəfli əməkdaşlıq əlaqələri daha da dərinləşdirmək niyyətindədir.

18 iyul 2022-ci il tarixində Avropa Komissiyasının Prezidenti Ursula von der Leyen və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin enerji münasibətlərinə dair "Avropa Komissiyası tərəfindən təmsil olunan Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında enerji sahəsində Strateji Tərəfdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu" nun imzalaması (11) CQD layihəsinin böyük beynəlxalq əməkdaşlıq platforması əsasında qurulduğunu və Aİ-nin bu niyyətini göstərir. Memorandum 2027-ci ilə qədər Aİ-yə hər il ən azı 20 milyard kubmetr qaz çatdırmaq üçün

Cənub Qaz Dəhlizinin genişləndirilməsini və qaz ixracını iki dəfə artırmaq öhdəliyini ehtiva edir. Azərbaycan Cənub Qaz Dəhlizi çərçivəsində layihənin həyata keçirilməsi və birgə əməkdaşlığın təmin edilməsinə böyük töhfə vermişdir. Layihə iştirakçıları arasında yaranmış möhkəm əməkdaşlıq və enerji işbirliyi hər bir ölkənin iqtisadiyyatda nailiyyətlərə imkan yaradır və Azərbaycanın regionda qlobal iqtisadiyyata bağlı, enerji təhlükəsizliyi və sabitliyin təmin olunmasına mühüm töhfə verən ölkəsi kimi əhəmiyyəti bir daha vurğulayır.

ƏDƏBİYYAT

1. EU Second Strategic Energy Review: AN EU ENERGY SECURITY AND SOLIDARITY ACTION PLAN
2. CƏNUB QAZ DƏHLİZİ |Azərbaycan Energetika Nazirliyi (minenergy.gov.az)
3. Manfred Hafner, Simone Tagliapietra; The European Gas Markets: Challenges and Opportunities
4. <https://president.az/az/articles/view/55362>
5. <https://president.az/az/articles/view/50591>
6. <https://www.tap-ag.com/about-tap/the-big-picture/eu-status>
7. <https://socar.az/az/post/socar-in-genc-mutexessisleri-avropa-komissiyasinin-grant-musabiqesinde-qalib-gelmisler>
8. ERDAL TANAS KARAGÖL SALİHE KAY; Energy Supply Security and the Southern Gas Corridor
9. Slawomir Raszewski; The International Political Economy of Oil and Gas.
10. <https://report.az/energetika/azerbaycandan-tap-ile-avropaya-15-milyard-kubmetrden-cox-qaz-neql-edilib/>
11. <https://euneighbourseast.eu/news/latest-news/eu-and-azerbaijan-to-double-capacity-of-southern-gas-corridor/>

"SOUTHERN GAS CORRIDOR": AZERBAIJAN'S ROLE IN INTERNATIONAL ENERGY SECURITY

Shabnam MAMMADLI

SUMMARY

"Southern Gas Corridor" is a tremendous international project led by Azerbaijan, which aims to facilitate the diversification of routes and sources of imported gas to Europe. This article is devoted to the analysis of the role of the Republic of Azerbaijan as a leading country in the South Caucasus in the context of energy security. This role in the sphere of energy cooperation of Azerbaijan promotes and stimulates the sustainable development of the country's national economy. After summarizing the development path of the Southern Gas Corridor, the article presents an analysis of the role of the European Union (EU) and Azerbaijan in the context of the Southern Gas Corridor. The newly built infrastructure within the framework of the SGC increases the strategic importance of Azerbaijan in Europe's energy supply. Azerbaijan's energy resources, as well as playing the role of a bridge between Asia and Europe, once again prove the relevance of the article.

Keywords: *natural gas, Azerbaijan, energy security, European Union, Southern Gas Corridor*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.08.2022

Təkrar işlənməyə göndərilib: 29.08.2022

Çapa qəbul olunub: 03.10.2022